

# Sosyal Bir Gerçek Olmak Bakımından Para

YAZAN : François Simland  
ÇEVİREN : Selmin EVRİM

## I

Profesör J. L. Laughlin, 1903 yılında, "Principles of Money," [1] adlı eserinde tenkide ayrılmış kısmının başına 1892 de Karl Menger'in şu ibaresini koymuştu:

"The enigmatic phenomenon of money is even at this day without an explanation that satisfies; nor is there yet ageement on the most fundamental question of its nature and functions. Even at this day we have no satisfactory theory of money., [2]

Görülüyor ki bu hükmü veren, gelişi güzel bir sosyolog veya yabana atılabilir bir ampirist olmayıp Avusturyalı psikolojik mektebin başıdır: Bu ekolün istikametinin, filan veya falan ekonomi görüşlerinden ziyade, bu hükme neden dolayı varabileceğinin sebeplerini belki aşağıda göreceğiz. Ancak şimdilik ben sadece bu hükümden hareket edecek ve bunu son iki suali cevaplandırmak için yapacağım: Birincisi, K. Menger'in 1909 daki tahminine göre o tarihte para konusu hakkında çıkmış bulunan 5000 veya 6000 esere, bugüne kadar, hele bilhassa şu son on sene zarfında, bir kaç bin eser daha katılmış mıdır? İkinci olarak da aynı K. Menger'in bu hükmünü halen değiştirmesi için esash sebepler var mıdır? Bundan başkada bu sözler şu veya bu doktrine tatbik edilince, gene Karl Menger'in nazarında kıymetlerin-

[1] "The principles of Money,, London, Murray, 1903. (S. 18—550); 7 nci bahis, s. 225

[2] Şu esash para olayı, bugün bile memnun edici bir izah ihtiva etmediği gibi hatta paranın tabiat ve fonksiyonlarına dair en belli başlı mesele üzerinde de uzlaşma yoktur. Bugüne kadar elimizde tatmin edici bir para nazariyesi mevcut değildir».

den bir şey kaybetmiş olacak mıdır? Zira bu doktrinler, bunları ortaya atanların ya kendi dehalarına olan güvenle veya, meselâ maliye, banka gibi alanları iş adamlarının teşebbüs veya gerçekleştirmelerine dayanan tez ve iddialarla mütenasip olarak meydana getirilmektedirler. Ancak sırf pratiğin içinde yuvarlanmış ve yalnız onunla yetişmiş bulunan bu kimselerin kıt bilgili, dolayısıyla de belki biraz safça olan kendini beğenmişliklerinin “icadetmeye,, muvaffak oldukları köhne görüşlerden başka bir şey değildir.

Doktrin bakımından, gerçi önümüzdeki yeni verim içinde hem ilim ve şuuraya dayanan hem de tahlil veya bilgi yönünden bir ilerleme kaydeden eserlerin mevcut olmadığını söyleyemeyeceğimiz gibi pratik yönünden de ortaya konan hal çarelerinde mümkün olduğu kadar düşünülüp hazmedilmiş ve bundan başka tecrübeyle denenmiş olanları seçip bulmamız mümkündür. Lâkin karışık ve katışık olan bu kalabalığın en seçme tarafına bile lâıyk görülen ünvan ancak: “Her kafadan bir ses,, tir sanıyorum. Durumu vasıflandırmak için bu bile yetmez.

Gerçekten bu doktrin ve pratik kalabalığı içinde bugünkü en göze çarpan nokta, bu “her kes için ayrı bir hakikat,, temsilcilerinin pek çoğunun ve en ileri gelenlerinin tatbikatta birbirlerine aykırı gerçekler kolladıktan başka, fazla olarak, bu durumu kritik bir gözle ne tespit ve islahaya çalıştıkları ne de aykırılık ve tezatları uzlaştırmaya yanaştıklarıdır. Bu hususta ele kısaca bir örnek alalım.

a) Büyük harpten önce ve ondan beri daha bir kaç kereler bu alanlarda hem pratik hem de müsbet nazariye adamı olan bazı dikkate değer İngiliz müellifleri yeni ve derin tahlillere tâbi tutarak, bize İngiliz bankerinin hiçten daha doğrusu karşılık kredi açmak ve kullanmakla para yaptığını “yarattığını,, göstermesi âdet olmuştu. Böylece bu yazarlar, yolu açmış ve gidilecek istikameti göstermiş olurlardı. Şöyleki arkalarından gelen bazı fazla aceleci ve fazla basite kaçan bazı mantıkçı tilmizler, işlerin altınsız da döneceği herkesçe bu kadar kolay kabul ediliyor görünmesine binaen, altını hemen eski bir çağın lüzumsuz eşyayı ve batıl inanları arasına sokuvermeyi iş ediniyorlardı. Lâkin aynı yıllar esnasında, ve bhusus daha yakın senelerde aynı kimselerin müspetçi ihtiyatlılığı, Merkez Bankasının altın para rezerv ve garantisini mevcudiyetine işaretten geri durmadılar.

İçlerinden biri de, ne de olsa, altını muhafaza etmenin şu üç sebepten dolayı faydalı görüldüğü neticesine varmıştı:

(1) Harp olduğu takdirde kredinin yeterliği;

(2) Altın madenlerini işletenlerin faizleri, ve (bu üçüncü sebep te en karakteristiği olmak üzere)

(3) Altından tamamen müstağni kalınmış olduğunu belirten bir te-rübenin henüz görülmemiş olması; (bu sebep ise altından vaz geçme-mek yolunda müessir olsa bile, sözü edilen duruma varılmasına ilâni-haye engel olur. [1] Şimdi gerçeğin hem ifadesi hem de tahakkuku bakımlarından, tam bir verim elde etmek istiyorsak, bu görüşmelerin birincisinin olduğu tezlerin öz ve değerlerinin neden ibaret bulundu-ğunu araştıralım.

b) Bir asırlıktan biraz daha eski olan tarihi bir misal olmak üzere o zamandaki "Bank of England,, bankası müdürlerinin (bu hususta Ri-cardo ile Bullion Report'a bakınız) kendi icatları hakkında bu derece aldanmış olmalarının, - yani para, altına nisbetle düşüp şanjda pari-tesinden kaybederken, bu kimselerin, ellerinde, (klâsik mânasıyla) tamamen sağlam bir para bulundurdıklarını, gerek nazari gerek pra-tik bakımdan, ve inanla iddia ettiklerinin bu kadar az hatırlandığını görmek cidden gariptir. Ortada böyle bir hatıra varken, dünyaya ör-nek diye gösterilen ve bhusus ta kendi kendini dünyaya örnek diye gösteren bu büyük merkezî bankanın, görüşüne rağmen, gerçekten neler riske edebileceğinden kuşkulanmak daha ziyade gerekmez miydi? Hattâ, hal böyle iken, bu Bankanın, bir yandan, gerek yeni ve meş-hur bir raporda, gerekse bütün genel beyanlarında en klâsik prensip-leri açıkça benimserken, diğer yandan da, herşeyden yüksek olan kendi öz dehasına, - (meselâ aktifin likit oluşu ve kısa vâdeli "em-pleis"ların üstünlüğüne dair) nazariyede elzem saymakta devam ettiği kurallara bol bol karşı gelecek kadar kendine güvenmiş olmasına da-ha az hayret edilmez miydi? Bhusus ki o, bunu, iş artık kaçınıl-maz bir raddeye varınca, patlak vermiş olan felâketi önlemeyi dü-şünmeksizin yapmış göründü. Ve bu maceradan beri, Banka, bir yan-dan, sırf kendi ihtiyatlarını artırmak maksadıyla, kendi hesabına kısır sayılan bu maden üzerinde devamlı mübayaalarda bulunurken, diğer yandan, Bankanın temsilcilerinin, meselâ filân komşuyu, altın

(1) Cf. *Annee Sociol.*, (Nouv. Serie, I, 798).

yıgmak gibi “routine’e,, kaçan ve işi felce uğratacak bir mahiyet taşıyan bir hareket tarzıyla suçlandırmak istemelerine de daha az hayret edilmez miydi?

c) Aynı memlekete mensup olup en ehemmiyetsiz yazıları bile neşredilir edilmez, bütün dünyanın dikkatini çeken parlak bir iktisatçı ve püblisist (evvelce de işaret etmiş olduğumuz gibi) XX inci yüz yılın, hattâ Viktorya devrinin İngilteresi için bile, bazı fiat dalgalanmaları meydana getirmiş olduğunu farketmemiştir; halbuki bunlar, öyle dalgalanmalardı ki tabiatları, aynı iktisatçının, yakın devrede yenilik veya gayri tabiiliğini belirtmiş olduğu hareketlerin tabiatına tamamen mutabıktı (homologue). Bu mutabakat ise, (bilhassa süratli bir okuyucu olan bu iktisatçı için) yalnız iniş çıkışları aldatıcı olan bir takım diyağramlardan kaba taslak edilmiş filân ve falan intibalardan değil de, aynı zamanda birbirlerine iyice tetabuk eden bir vakıa ve şahadetler heyeti umumiyesine dayanmak yoluyla, objektif surette görülebilir. Bundan henüz bir müddet evvel, bu iktisatçı, para hakkındaki kemmi nazariye dolayısıyla ileri sürmüş olduğu görüşlerden maâda, meseleniu mudillliğini gittikçe daha iyi takdir ettiğini gösteren dikkate değer bazı tahlillerle, bunların yanında, hem parlak hem de derin [1] paradokslar gözüyle görülebilecek olan altının “relique barbare,, şeklinde tavsif edildiğini ortaya koyan bazı fantezileri vardır. Sonra, aynı iktisatçı (bilhassa İngilizler arasında) oldukça nadir olan muhayyile hassasına malik olduğundan, bu kabiliyetini, son zamanlarda, dünyanın şimdiki mahzurlu gidişine karşı çareler ve devâlar tavsiyesinde kullanmakta bulunuyor; bu çareler ise, bazı sun’î para oyunları ve aynı zamanda, altın - (demek ki altın bu yolda, oldukça bir kudreti haizdir) - Sun’î bir (maniement) iyle bazı gerçek tesirleri yapmaya çalışmaktan ibarettir. Halbuki bu yeni çareler, öyle görünüyor ki, iktisatçının, yalnız son tezleriyle değil, aynı zamanda, paranın, kemmi tez hakkında elzem olduğunu aşağıda göstereceğimiz telâkki ediliş tarzıyla da, ve fazla olarak, para olgusu [2] için çok esaslı olduğunu takdir edeceğimiz bir karakterle hayli tenakuz halindedir.

Ve bu gibi değişmelerin, ihtilafların, iç aralarında çok güç ulaşabilmekle beraber aynı insanda veya aynı müessesede rastlanabilen

(1) Cf. *Annee Sociol.* Nouv. serie, t. I, 778 — 84; *Revue critique*, sect. III, B,

[1] Ashnda italiktir. (Müt, notu).

prensip durumları ve fiili tatbikat misalleri, çoğaltılabilir. Lâkin bu mü-talealarımızdan maksat, insanların, başka alanlarda olduğu kadar bu alanda dahi açığa vurduğu maymun iş-tahlılığı veya biri birini tutmazlık ile alay etmek değildir; (zira, bunu yapmak fazla kolaydır); maksat, sadece, bu kusurların daha seçik olarak belirmiş buldukları bir kaç tipik örnek diye ele alacak, bundan sonra ise, bizce çok daha önemli olan meseleye geçeceğiz: Acaba bu Coefficient'nin bu hususî yükselmesinin, burada yine hususî neviden bazı sebepler yok mudur? Ve bu sebepte, para hadisesinin şimdiye kadar ele geçirilmesi yolunda yapılmış olan nazari ve pratik her teşebbüs, bu hadisenin tabiatının daima bu teşebbüsün elinden kaçmasını mümkün kılacak surette olmuş olması değil midir?

## II [1]

Görünüşün aksine olarak, ekonomik düşüncenin para olayı üzerinde doğmuş ve gelişmiş olduğunu, (daha doğrusu en faydalı surette gelişmiş olduğunu) fazla olarak, hükümdarın, önderin, ekonomik iktidar sahiplerinin ekonomik hayat üzerindeki tesirlerinin, para üzerinde veya para dolayısıyla kendisini duyurmuş, devam etmiş yahutta daha fazla önem kazanmış olduğunu ileri sürebiliriz.

Bu iddiamızın ilk belirtisi olarak şimdilik eski Greko - Lâtin çerçevemizi, hâtta Avrupalı orta çağımızı veya başka medeniyetlerin orta çağını bir tarafa bırakalım: (Bu konuyu başka zaman ele alırız); ancak şunu da söyliyelim ki bu alanları bir tarafa bırakmakla beraber, bunların, tezimizi, hem benzerlikler hem de farklar yolundan kuvvetlendirebileceklerine kani bulunuyoruz.

Modern ve garbî Avrupa tipi ekonomisi denilen ekonominin çerçevesinde şu hakikati görelimki Boileau'nun mahut "Enfin Malherbe Vint!", (Nihayet Malherbe geldi.) sözü, Fransız şiiri için ne kadar yersiz ve isabetsiz ise, fizyokratların nazariyesi veya Smith'in eseri ile bu nazariyeye fiilen tekabül eden ekonomi için söylenince de aynı derecede isabetsizdir.

[1] Bu kısmı desteklemek ve yorumlamak için, ve diğer yandan da, burada, ne metinleri tam olarak veremeyeceğinden ne de bu husustaki kritik tartışmayı bütün tafsiliyle ortaya koyamayacağından ancak «Ecole des Haute Etudes»'te, 1923-933 ve 1933-34 te verdiği iki konferans serisine baş vurulmasını rica ederim.

Paranın kıymetinin, para ünitesinin tekabül ettiği kıymetli maden miktarına göre kabul edildiği veya edilmediği, fazla olarak ta, orta çağ simyasının bütün ateşli araştırmasının, altının mutlak değerine karşı bir takdir teşkil ettiğini gösteren uzun asırlardan sonra, (ki, bu, aynı zamanda, duyulan para azlığının da bir ifadesidir) mübadelelerde uzun vadeli mukavelelerin yerine getirilişinde, şahısların, hükümdarların ve imparatorlukların durum ve şartlarında meydana gelen şu XVI nci asırdaki “fiat ihtilâli,, nin büyük sarsıntısı duyuldu; şöyleki bu kabîl bir sarsıntının, ne de olsa, kıymetli madenin, ekonomik değerinin emin bir ölçüsü olduğundan şüphe etmeye insanı zorlayacağı meydandadır. Bununla beraber aynı olaylardan, bu madenin bolluğunun, aynı zamanda, servetin evvelce misli görülmemiş bir sürü değişmelerinin kaynak ve işareti gibi görüldüğü de aşikârdır.

Şurası muhakkak ki Bodin’e atfedilen tezi - (esasen Bodin, bu tezi, hatırda kaldığından çok daha itidalle ortaya koyar, - ve bu itidalli anlayış kendi lehinedir) - evvelâ bullionistes, sonra da mercantilistes olan nazariye ve pratiklerden herhalde ayırmamak gerektir. Halbuki sathî bir görüşle, bu nazariye ve pratik, yekten, insana, bu tezle tenakuz halinde görünmekten geri kalmaz. O zaman ekonomik hayatta beliren ve bu devir için çok önemli olup neticeleri bakımından ziyadesile verimli görünen ve bundan sonraki tekâmül devri için de çok katî olan bu hareketler, hep bu çifte olayın tesiri altındadır. Pratik alanda ise bu halden ampirik surette ve bir an evvel faydalanılmaya çalışıldığı görüldü. O zaman, ilk seçik belirtilerini gördüğümüz ekonomik düşünce, açık veya kapalı müşahedelerinde, muhakeme ediş tarzlarında, hatta sıkıntılarında, kendi varlığı üzerine yüklenen kayguyu meydana vurmuş oluyor ki bu kaygu bir taraftan, kıymetli madenin, derin ve devamlı değişmeler meydana getirmek hususundaki fiilî kudretini tanımak ve anlamak merkezindedir.

Sonra, XVII nci asrın ikinci yarısında, ve hele XVII nci ile XVIII nci asrın dönüm noktası gelince, her şey aydınlanıyor gibi görünüyor. Şurada burada, Fransa’da, Büyük Britanya’da ve belki de, daha önce İtalya’da, (ve aynı sebeplerin tesiriyle) bazı düşünce veya pratik adamlarında, zihinlerin, bu asırlık vehimden gittikçe sıyrılıp kurtulduğu görülüyor. Altın ile gümüş hakikî servet değillerdir; olsa olsa onun işaretidirler. Hatta gerçekte altınla gümüş, mübadelelerde daha büyük bir kolaylık sağlamaktan fazla bir şey yapmamışlardır. İnsanların sahiden faydalandıkları mallar arasında ve mübadeleyi yapan iki kişi içinde tek kârlı muamele olan malı malla mübadele etmek usulü gerçi,

pratik zorluklar gösterir. Meselâ a denilen malın sahibi Primus'un Secundus'un elindeki b denilen mala ihtiyacı olmadığını kabul edelim. Secundus, buna mukabil, a denilen mala mühtaçtır. Diğer yandan; Primus, Tertius'un elindeki c denilen malı, Tertius'ise b dediğimiz malı istemektedir. Görülüyor ki üçüncü bir mal olmak üzere b denilen mal, Secundus'ten Primus'e geçmekle hem a denilen malın Secundus'e geçmesine hem de c denilen malın Tertius'ten alınmasına hizmet edecektir. Fakat bu kombinezon da mahduttur. Esasen bu gibi mübadelelerde, nasıl olsa, ortaya bir takım ölçü, eşdeğerlik (muadillik) [equivalence], tam veya maksada uygun düşmeyen bölünebilirlik [divisibility] zorlukları çıkar.

Bu itibarla, ortaya şöyle bir iddia konulup — XVIII inci asır zihniyeti denilen ve bu asra has olan şu parlak, fakat sathî anlayış ve açıklıkla bize şöyle denecektir: «İnsanlar, böyle bir durumla karşılaşınca, aralarında, mübadele vesilesi olarak, kıymetli denilen madenlerle en iyi bir surette temsil edilen ortaklama bir vasıta kabul etmekte uyuştular (Convenu) [1] ve sahiden onlar, bu madenlerde (değer küçük hacimde olmak üzere) homojenliği, bölünebilirliği, sürekliliği — vs. — buluyorlar. İşte para budur ve bundan fazla bir şey değildir...

Halbuki hakiki servet, bambaşka bir şeydir. Ne midir? İşte karışıklık ve görüş farkı burada başlıyor, devam ediyor, hattâ bize kadar sürüp geliyor. Ancak bu yoldaki ekonomik, düşüncenin bütün merhalelerini ne geçit halinde gözden geçirmek ne de, hattâ hülâsa bir tarzda, ayrı ayrı vasıf ve hareketlendirmek bu dememizin çerçevesine sığmayacaktır. Sadece şuna işaret edelim ki bu merhalelerin müşterek noktası, bundan böyle artık seçik olmuş olan muayyen bir kalite düzeninin tâ kendisine varmak veya bu düzeni seçik diye tanımak yolu da bir cehit taşımalarıdır. Bu düzen ise, ekonomik, hayatta eşyanın, servislerin, vâitlerin, şeyin veya fiilin, insanın faydası, zevkli veya takdir için taşıdığı bütün hareketlerini ifade etmemekle beraber her şeyin veya fiilin, tam ve kendilerine has olarak haiz buldukları ekonomik değeri lâyıkıyla ifade eden nevî büyüklük sırasına göre birbirleriyle mukayese edilişleri, değerlendirildikleri ve değiş tokuş edildikleri olgusudur.

---

(2) Aşında italiktir (Müt. Notu).

Fakat bu ekonomik değerin kaynağı, esası, şu halde, acaba ne olacaktır? (Şu noktayı hatırlıyalım ki) XVI ıncı asrın olgular ve fikirlerinin, hareketi, bu değeri, altın veya gümüşle ifadesinden ayırdıktan başka, onu, aynı zamanda “laikleştiriyordu da,, [1] Şu manadaki bu hareket, bu değeri — o zamana kadar ya karışmış, yahut ta tâbi bulunmuş olduğu ahlâkî — dinî değerlerden ayırıyordu. Şimdi bu ayrı değer, kendine mahsus temelini nerede bulmalı?

«Physiocratipue» (fizyokratların) düşünce tarzı, yeter derecede takdir edilmemiş bulunan bir derin görüşle, insanın bu değeri yaratılabileceğini kabul etmiyor, ve insanın, bunu ancak bir şeyden ötekine nakledileceğini ve istihale ettirebileceğini, değiştirileceğini ileri sürüyor. Orijinal bir teşekkülün, bir artmanın, hassaten yaratıcı bir kudretten, yâni ancak ilâhî aksiyondan (meselâ bu aksiyon, toprağın verimliliği ve mahsulleriyle kendini belli eder) meydana gelebileceğine kanidir. Şu halde, zamanımız sosyolojisinin, daha birçok alanlarda aşikâr kılmış olduğu şekilde ilâhî “hypostase,, in yer değiştirmeni (transposition) yapalım. Bu izah tarzı derin anlayış ve uzağa varan bir görüşe dayanmak suretile, ekonomik bir değer yaratılmasını bu değer, kendini insanların tahmil ettiği ve çok defa da, insanlar tarafından bilhassa yazılmış, her türlü fiilin dışında, veya bu fiilden evvel, hatta insanların kendi tarafından aynı, veya aykırı olarak bile mevcut olduğundan (ut singuli) [1] olarak insanların kârı olmadığını ifade eder. Bu değeri yaratması, diğer sosyal değerleri de yaratan fertlerin üstün iktidarlarından gelir; cemiyetten gelir. Fakat bu yol herhalde ne İngiliz emperyalizminin ne de, evvelâ psikoloji daha sonra da, Locke ile epigonlarından itibaren Bentham’dan geçerek Stuart Mill Bain, hattâ Spencer’e kadar, şosyoloji üzerinde hüküm sürmüş olan açık fakat fazla, terre â terre; (kuru, basit, yüksekte uçmaktan ve idealci olmaktan uzak) bir sağduyumun yolu olmasa gerektir. Bununla beraber Hume’in ticâret ve para hakkındaki derin ve kıymetli denemeleri istisna edilmelidir; - Hume’un bu derin, nüfuz edici, deyişimiz, Hume, burada uzlaştırmaya çok önem vermeden yanyana ortaya koyduğu, iki terim (themes) uyuşmazlığı dolayısıyledir. ( Esasen İngiliz zihniyeti böyle uyuşmazlıklarla pekâla başını hoşeder ). - Bu iki ayrı tez ise biri kıymetli madenlerin, hakîki servet olmadığı; diğeri ise modern evrimde bu madenlerin, çok büyük olan dinamiğe rollerini bilfiil tanımın kabul edilmesidir. İşte düşünüş tarzındaki hem zayıf hem de gerçeğe uygun olan bu birbirini tutmazlığıle ( inconsistance ), bilgi,

[1] Ashında tırnak içindedir, (Müt. Notu).



alanında olduğu kadar bu alanda da, her hangi bir iktisatçı Kant'ı doğmatik uykusundan uyandırabilirdi. Fakat ne çareki bu doktrinde, bu karşılıklığın ikinci dalının, hiç olmasa derhal görünebilir olan, bir devamı, ve zürriyeti yoktur. Fakat ifade ettiği gerçek, zihni kapalı da olsa bir İngiliz mektebinde gittikçe hâkim olacak olan basitçi, düşünce için üzücü olmaktan geri durmayan bir şekilde, sonra da şeklen vazıh görüldüğünden Avrupa kıtasının filân ve falan mekteplerinde cazip sayıldığından benimsendikten sonra da bu mektepler için devam etmekten geri kalmamıştır. Bu sebeple, bütün 18 inci asrın bir yandan mercantiliste hataya düşmekten kendini temize çıkarırken ve ilk bakışta bu telâşı yüzünden, servetin, kıymetli maddelerin bolluğu veya artmasına yahutta bu madenler olmadığı takdirde, diğer para, vasıtalarına bağlı olmasına karşı devamlı bir kuruntu ve sabit fikir gütmüş olması belirtilebilir. Esasen bu asır, sabit fikre karşı mücadele etmek yolunda, ortada bu madenler veya vasıtalar olmayınca, modern devirde devletler arasında faaliyet alanları veya sınıflar arasında vaki olmuş olan bütün nisbî servet ve iktidar artmalarını ve değiştirmelerini izah için sarfettiği hem cehdi hemde sıkıntıyı, esasen duruşundan belli etmemektedir. Fakat bu kıymetli madenlerin artma yüzdesinin düşmesi, hemen her yerde bu madenler hususunda hikâye, karşı gelmesi veya çaresini bulunmasından adet aciz bulunan nisbî bir yokluk yarattığından beri bu madenlerin, servetini ancak görünüşü oldukları yolundaki mükerrer teyidi, gittikçe, yetişemediği üzümlere koruk diyen tilkinin meselesine benzetmektedir. İşte buna delil olmak üzere, bir çok müelliflerde, bu tezi tamamlamak maksadıyla, ekonomile inkişafın fiilî gelişmesinde bu para vasıtalarının rolünün tanınması ileri sürülür ki, lâyıkiyle anlaşılacak şartıyla bu keyfiyetin tanınması, tezin bu tamamlayıcı parçasıyla uyuşma değil, ancak ekleme juxtaPOSE mahiyetinde olduğu aşikârdır. Bu sebeple, ve umumiyetle sarfedilen şöylece bir dikkatten daha itinalısını sarfetmek şartıyla, denilebilir ki sanat'ın telâkki ve tecrübeleri, felâketten hâlâ daha çok sonra, ciddî bir itibara liyakat kaydetmiş olmaktan çok uzaktırlar: ve sözü edilen bu felâket istemiyerek te olsa, bu cihete baş vurmaya müşkül kılrsa dâhi, bu veya şu hâl ve şartlar, hatta ihtiyatsızlıklarla pekâlâ izah edilebilir; mazur görülebilir, fakat sistemin asıl kendi prensipi icabı olarak kaçınılmaz sayılmaz.

Ekonomik hayatın bütünü hakkında evvelce ortaya konanların hepsinden daha üstün bir tahlil ve tefsir vermiş olduğu şüphe götürmeyen Adam Smith gibi bir üstadın bile esas tezlerinin, eğer bu tezlerin, daha bidayetden, kıymetli madenlerin ekonomik terekki üzerindeki tesirinin münakaşasından elde edilmiş, çıkarılmış, oldukları kabul e-

dilmezse — iyi anlayılamıyacak olduklarına gittikçe çok daha inanıyoz. Esasen Fransızca tercümesinin 12 inci bahsinin (1 inci kitap) tafsilleri, Fransız mütercimin bunlara “Digression,” adını vermesine rağmen’ bilâkis, Smith’in eserinin muhakkak ki temel taşıdır. Halbuki bugün bu olgu kaynaklarının yetersizliği ve sıhatsızlığını pekâlâ ölçebiliriz ki Smith, o zaman elinde daha iyi birşey bulunmadığından, bununla iktifa etmek zorundaydı. (Esasen Smith’in bu yolda gösterdiği cehit ve gayretin, kendinden sonra ve her devirde, pek az taklit edildiğini biliyoruz.) Demekki bugün, Smith’in anlayışına göre ancak kendince mâlum olan şu esaslara dayanan vargularını tekrar edecek yerde, hâlâ faydalanacak durumda olduğunuz (ve gittikçe de, hem de bol bol, olduğumuz) donneesler Smith’in elinde olduğu halde, Smith, müspet bilgi kaygısı ve samimiyetini, doktrinin, bambaşka varlıklara götürmüş olup olmiyacağını kendi kendimize sorabiliriz.

Her ne halse, Smith’in etraflı münakaşalarından sonra — ve bahusus ta bu münakaşa, sırf tarihi olgularının bir incelenmesi çerçevesi içinde kaldığından bu olgular daha iyi veya daha başka türlü tanıdıkça vardığı neticelerin daima yeniden gözden geçirilmiye hazır bulunduğu için. — Smith, “neticede bir milletin, her sene, servetini yapan, o milletin sâyi, çalışması olduğunu ifade eden (ve eserinin, bu esere verdiği son şekle göre artık başına koyduğu) formüle varmakla belki de kat’i aydınlanışa, ulaşmış olduğunu düşünmüştür. Lakin bu meşhur formülden asıl maksat, bir memleketin ekonomik faaliyetlerini ekonomik neticelerini doğruya ve elzem, vazgeçilmez faktörü olduğunu söylemek değilse, ya nedir? Ancak bu keyfiyet, bu faaliyetlerin, şu ve bu suretle meydana gelmelerinin, ve bu neticelerinin de şu veya bu emekle şartlandırılmalarının meselâ para olgularının da mâdut olabilecekleri filân mütekebil, antecedents-lar olup olmadığı meselesi, olduğu gibi ve halledilmemiş bir durumda bırakıyor. Gerçekten de Smith, mânâsı çok geniş olup daha başka istikametlere giderken daha derinleştirilmiş mütemimler veya tefsirlere gelebilir olan bu müspetçi tezden, bu defa, diğerin ölçüsünü, paradan gayri bir yerde aramak işine geçtiği zaman, (su götürür birçok farazyeler bunların gerçekte, hayli yanlış olduğu o zamandan beri meydana konmuştur.) — ve, fazla olarak ta, dikkatinden kaçmıyan bir sürü pratik zorluklar pahasına — buğday ile insan emeği arasında, sallantıda kalır ve eninde sonunda da, ve hiç değilse kısa devreler hususunda, gene de paraya döner: İşte onun bu durumu, mahdut olmakla beraber ibret dolu ve gelişme imkânı taşıyabilen bir itiraftır.

J. B. Say'e gelince, o tecrübeye verdiği önemle ancak müşahede ettiğini söylemek kaygusu sayesinde, Adam Smith'e filân veya falan İngiliz muakiplerinden ziyade Adam Smith'in yakın değil midir, ve Say'in şahsında da, büsbütün dikkate çarpan bir misal karşısında bulunmuyor muyuz? Burada, müellife, şu mahreçler kanununa borçluyuz ki bu kanunun sathı, aydınlılı, müellifin bu husustaki muvaffakiyetince hayli müessir olmuş olmakla beraber, öyle görünüyor ki, "mahsuller ile mahsüller arasında,, ("entre les produits et les produits,,) değer teşkil edici olmak bakımından paranın her türlü fiilî rolünü ortadan hiç şüphesiz, kaldırıyor. İmdi, J. B. Say'ın, paraların miktarının bolluğuna, artmasının, "izahı çok güç fakat devamlı,, bir netice olmak üzere, bir ekonomik inkişaf itimi meydana getirdiğini, ve 1814-1819 da, Sterlinin evvelki paritesine dönmesi siyasetinin, Büyük Britanya "milletinin çoğunluğu ve sanayi için bir felâket,, olmuş olduğunu kabul ettiğini görüyoruz.

Fakat ne çare ki ekonomi ilminin bu müspet evrimi için, tarihle ve olgularla yaptığı ilk ve verimli temasın Smith'e sağladığı bu yeni imkânlar zenginliği, Smith'ten sonra, Riccardo'nun eserinin kavrayış darlığı içinde kuruyup gidecektir. Fakat işte doktrin gene bu karakteri dolayısıyla iddiamıza hak vermek büsbütün yerinde olmaz mı? (Zaten yukarıda sözünü ettiğimiz Say'ın müşahedeleri de bizi buraya götürüyor): Yani onun zahiri tündengelimlerinin görünüşteki doğruluğunun, noksanlarının, umulmadık ilâvelerinin, bu zamanda bu memleketin ekonomik gerçeklerinin aydınlığında adamakıllı aydınlanıp aydınlanmadıkları mütalâa edilemez mi? Bu gerçekler, müellifin en ziyade bağlı bulunduğu sınıf veya sınıflar olduğundan, bunların kendi öz menfaatleri bakımından çok duymaları bu derece güven dolu doktrin akılcılığı adına tefsir edilmekten, müellife, her halde çok müteşebbis olsalar gerekti. Yalnız ve gene bu ilâve sebepten dolayı, onun, bu şartlar içinde, dönüp dolaşp neticede, ekonomik değerlerin objektif ve emin bir ifadesi olmak üzere altına bir referans üstünlüğü verdiğini görmek, bunu da, bu altının başka emellerle temsil edici değerinin (hem de gerçekten, çok yakında) ziyadesiyle oynayacağını sezmemiş görünerek yapması, hattâ yeni bir takım vaziyet ve anlayışlarla mukayese edilmek şartıyla) çok mânidar değil midir?

Doğmatik bir kisve altında kendisini gizleyen bu derin şaşkınlık, Marksizmin, bu meseleler karşısındaki durumu, tereddüt ve sallantılarında yahutta kifayetsizliklerinde de görülür. Şüphesiz ki Marx'ın bütün eserinin sırasıyle ortaya konuşunda, birbirini takibeden tarihî ve tefsirî

mahiyetteki hususî developpments'ların ne zenginliğini, ne de giriftliğini, fakat ne de, bazan hayli çetin olan uzlaşmalarını gözden kaçırmamalıyız. Ancak burada, nispeten basit olan ve "Capital,, in ilk bahislerinin aydınlattığı bellibaşlı tezler üzerinde durmamız, daha yerinde olmaz mı ? Zira anlaşılmış ve hatırda tutulmuş olanlar, ve bu sebepten dolayı da kavram ve verimlilikleri en geniş bulunmuş olanlar, bunlar değil midir? İmdi, burada, Marksın tarihî ve diyalektik tahlilinin prensibi — eğer, denildiği gibi Marks'ın ekonomiği teknik olanın üzerine kurduğu doğru ise, yahut ta, muhtemel olarak daha doğrusu ekonomiği teknik olandan iyice veya yeter derecede ayırt etmediği varit ise — belki de, sistem icabı olarak, hem de daha bu sisteme girer girmez, para ifadesini takdir etmemiş olmaktan ileri gelmektedir. Şüphe yok ki Marks'ın evvelâ, asıl ticarî muamelenin kendisinde, bir servetin teşekkülünün gerçekliğini gözden kaçırmış olması, (halbuki bu kaynak belki tarih bakımından, ilk ve kat'îdir, ve bunun sebebini ilerde göreceğiz.) herhalde bundandır. Keza Marks'ın zirai, sınaî mahsulde tanınmış olan bu ilâve değerın büyük bir kısmı için buna benzer bir kaynak görememesi, ve bu kısmın, bu yüzden, kendisine, asıl teknik denilen değişmenin neticesi üzerinden bir (prelevement) dan başka birşey değil gibi görünmesi, gene aynı sebeptendir.

Lâkin şimdi bu topyekûn değeri veya ilâve değeri nasıl takdir etmeli ve ne gibi bir üniteye göre hesaplamalıdır.? Marks'ın, para ifadelerinin kolayca aldatıcı birtakım görünüşler olabileceklerini ileri sürüp bunları bertaraf etmek ve insanın emeğinin maddî bir ölçüsü şeklinde gerçek olarak ortaya koymaktan ibaret olan bu dernî cehtinin ve bu cihetle tezin kabul edilebilir olması için "travail social moyen ,, gibi ekonomik bir vahidin ( ünitenin ) elzem sayılması zaruretine varması, çok manidardır. İmdi bu mefhum, biraz daha yakından incelenirse, ve herhangi müşahhas bir tatbika yaklaştırılırsa, ( bu yolda bazı topluluk veya büyük firmaların son zamanlardaki birkaç teşebbüsüne göre hüküm vermek caizse ) bu mefhumun, pratik bakımdan gene ve eninde sonunda, filân para representationı'nın, diğer bazı para representatin'larına nazaran teşkil ettiği bir nisbetten başka bir şey olmadığı görülecektir.; hatta bu bile, ya dikkate değer bir mudillik ve gayri muayyenlik yahutta bunun mânâsını muğlak bırakmaktan geri kalmıyan ve mevzua olarak kabul edilmiş bulunan (postulee) bir iddia ve teyit pahasına olar. Fazla olarak, bu keyfiyet te, ilerleyici evrimin, — bilfiil müşahede edilmiş olduğu üzere, — ortaya koyduğu ders ve ibretlere nazaran, bu evrimdeki ilerlemeye aykırı olmasa bile onun tam dışında olacak olan şartlar ve neticelerle elele

gider. Lâkin bu inceleme ve tartışma, çok daha uzun bir konunun açılmasını gerektirir. Bu sebeple, bu kısa mülâhazalardan yalnız şunu hatırdâ tutalım ki — (ve bu da, buradaki gayemize cevap verir) insan, ekonomik denilen aynı ve seçik plâna ve bakıma geçilmek istenirse, buraya geçilir geçilmez, bir para olgusu düzeninin fiilî, ve her şeye rağmen, kendini duyuran mevcudiyetiyle — bu mevcudiyeti en ziyade kabulden çekinen bu sistemde bile — karşı karşıya gelir.

Mamafih bu doktrinin sakladığı tehdit edici propaganda kuvveti, çok geçmeden, azçok doğrudan doğruya, ve aynı zamanda da az çok şuurlu olan bir tepki olmak üzere, oldukça büyük bir değişiklik gösteriyor ki bu değişiklik, birçok noktalarda birden meydana çıkıyor: Evvelâ, bu doktrini meydana getirmiş olan ve bir müddet için klâsikleşmiş bulunan tezleri, yeniden ele alınıp kritik ve tahdid edici bir incelemeye tâbi tutuldular, sonra da, şimdiye kadarki istikametın tam aksine giden bir istikamet ve bambaşka bir tabiatta yeni bir nazariye hamlesi ve çiçeklenmesi görüldü. Psikolojik mektep, daha doğrusu muhtelif psikolojik mektepler, aranılan, iddia edilen, fakat aldatıcı veya ümide cevap vermeyecek mahiyette olduğu görülen bir objektiflikten yüz çevirerek fertlerin ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçların tatmini yolundaki davranışların (comportemenf) bir iç tahliline dönmüş bulundular; zira bu mekteplerin, bu defa, burada bulmayı umdukları şey, gerek içe bakışlık (introspective) tahlilin gerekse diyaletik insanın ustalık ve inceliğini kendisinde birleştiren cazip bir nazariye içerisinde ekonomik değerın tam ve söz götürmez kaynağıydı. Bu nevi bir tatbik, gittikçe daha kapalı bir takım kombinezonlara dalmak ve balusus meslekten olmayanlar için çok azametli bir tesir yaratan bir riyaziyeci dilini benimsemek suretiyle, müntesiplerine ilim erbabının öteden beri can attığı ve kıskançlıkla muhafaza ettiği bir memnuniyet sağlamaktan geri kalmıyordu. Bu memnuniyet ise, skolastiğin gelişmek devrinde bir çok asırlar müddetince çiçek vermiş, hatta modern tipteki ilme de uzun zaman karşı koymuş olan aristocu tipte bir ilme kavuşmuş olmanın memnuniyeti, yâni herşeyden evvel tanınıp izahı gereken müspet bir realite ile değil de (ki bu, zahmetsizce ve kolayca olamaz) belki zihninin, bazende sırf lafızda kalan bir iç tahlil ve (conceptuel) bir zan ile uğraşmasından gelme bir memnuniyetti. Şunu da ilâve etmek gerektir ki bu nevi bir tahlil ve insanın zihni tatmin etmeleri, düşüncenin veya ifadenin, yalnız — fakat emin bir surette — kendi kendileriyle uzlaşması yoluyla olup buna da, bir de, oldukça bir kapalılık ve kendi kendine yeterlik katarak, meslekten olana, böylece. (profane) olana karşı bir üstünlük hissi de duyurmalarıyla olur.

Bununla beraber dönüp dolaşıp, bir gün ola işin gidişatının, nasıl olsa, kollektif realite içinde ekonomile hayatın merkezi olan şeye gelmek veya dönmek icabediyordu. Zira inziva zihniyetinin bu merkezde ferdi ekonomik psikolojilerin, yani piyasa, fiat gibi keyfiyetlerin yerini inkâr etmek elinde değildir. Başka yerde göstermiş olduğumuz veçhile. [1] bir takım ferdi tercihlerden meydana gelen sübjektif derece silsilelerinden geçerek ister istemez objektif olacak olan bir mübadele fatına ulaşmakta muvaffak olacağını sanan Avusturyalı mektebin düşünüş tarzının ne kabar ustalıklı olduğunu belirtmeye çalıştım. Bununla beraber Bourguin'in de göstermiş bulunduğu gibi, bunun, ancak bazı kalitelerin, bir takım büyüklükler olduğunu veya olacağını farzetmekle mümkün bulunduğunu da meydana koymuştum ki, esasen ispatı gereken dâva budur.

Fazla olarak bu şeklin, şartlandırmanı, şartlandırılmış olanla izah etmek istemek olduğunu, bundan başka da esasen bu mektebin en ileri gelen mensuplarından birinin de, açıkça kabul etmiş olduğu üzere fiatın gerçekte nihayet bir veri olup değişmelerin ise sadece ancak bu veriden itibaren izahı gerektiğini de ayrıca meydana koymuştum. Şimdi tartışmayı bu noktadan tekrar ele alıp yürütmeksizin, yalnız mesele Karl Menger'in para terimleri içinde takdir gibi bir olay karşında ne kadar müşkül bir durumda kalabileceğine işaret edelim; zira bu gibi sübjektif takdirlere mahsus olan cihet — ( bu hususta ileri sürülebilecek delil, meselâ bir tablo veya bir operanın bir ressam veya müzisyen tarafından takdir edilişi değil de, aynı zamanda bir yemeğin ağzının tadını bilen bir kimse tarafından yahutta sadece ekmekle şarabın, aç ve susuz olupta bunlara malik olmayan biri tarafından takdir edilişleridir. ) — takdirin, ferdi tercih veya arzulara rağmen olmasa bile faraza bu tablo, bu yere, bu yemek, bu ekmek ve şaraba tatbik edilen fiatın dışında tersine hatta bazan ona tamamen zıt olarak büsbütün ayrı olarak kendini göstermiştir. İşte bu mektebin bütün incelelik ve ustalığının giderememiş bulunduğu en belli başlı zorluk buradadır.

Bununla beraber, matematik kolu için, herhangi bir ölçü ülküsüne nisbetle kusurlar, değişkenlikler, tâbîlikler gösteren bu müşahhas para temsilinden: Nazariyede olsun, bir mübadele değeri ölçüsünü aramak ve tesbite çalışmak cazip bir teşebbüs görünebilirdi. Nitekim çok kıymetli bazı kimseler bu alanda çalışmışlar; daha doğrusu genel bir mübadele değerinin ölçülmesi keyfiyetinin, nazarı olarak ne gibi fonksi-

[1] La methode positive en science geconomique, VII, 4, ve buradaki diğer referanslar. sahife 198.

yonlar gurupu ile tayin edilebileceğini tesbite uğraştılar. Lâkin gene matematik tahlilin kendine mahsus aydınlığı sayesinde, öyle sanıyorum ki, bütün bu ideolojik yapının, ya parayı içerdiğini ( implique ) yahutta gayri muayyen olarak kaldığını ilerde görebileceğiz.

### III

Bu mülâhazalara göre, bunlar ne kadar kısa ve hulâsa edilmiş olursa olsunlar, para olgusuna ulaşmak cehdinde ve onu izah etmek nötrale eylemek, hatta ortadan kaldırmak yolundaki teşebbüslerde, ortaya çıkan bu zorluk, bu karışıklık bu birbirleriyle uzlaşmaz unsurların yanyana gelişleri, yahutta insanın uğradığı az çok açık başarısızlığın nereden gelebileceğini araştıralım.

Bu olguya tatbik edildiği takdirde insan bilgisinin geçtiği — tedrici — merhaleler, bize öyle geliyor ki, aynı bilginin dinî olguya tatbik edildikte geçirdiği ve muasır sosyolojinin işaret ettiği merhalenin aynıdır ( tabîi mutaais mutrndis). Birinci ( merhale ), tam sade ve kritik-siz olarak doğmaların veya dinî gelenek merasim âdetler (rites) inanca merhalesidir. İkinci merhale, çok defa “Voltairien,, diye vasıflandırılan durum ve görüştür; ancak bu sözde, realite görünüş, vehim gerçeğin üzerine gerilmiş bir örtüden ibarettir; şu suretle ki yalnız mutlak olmamakla kalmayıp aynı zamanda ( sahtekârlık olmadığı vakit bile ) batıl inandan fazla bir şey değildir. Lâkin üçüncü merhale, her şeyden evvel, bu olguyu olgu olarak tanımak kendini gösterme tarzını, çeşitlerini değiştirmelerini incelemekten ibarettir. Ancak bu incelemenin kendisi evvelâ mümkün olduğu kadar objektif surette, yani fazla mahdut veya şarta tâbi olup esasen de ( olumlamada olduğu kadar inkâr da ) kolayca keyfiliğe yahutta vehime kaçabilen bir şuur içe bakışıyle ( introspection ) değil de, olgunun orada ve sübjektif yorumlamalardan bağımsız olarak yahutta, hiç olmazsa bunlar arasından ulaşabileceği şartlar içolinde pozitiar kfatın inması yolile yapılmalıdır. Şu halda ve gene bir incelemenin yapılabilmesi için, sözü edilen olguyu, cemiyet içinde insan cemiyetleri içerisinde tatbik etmek, tiplerini şekillerini ayırt edip sınıflara ayırmak ve nihayet, bu olguyla beraber giden veya onu şartlandıran şeyi yahutta olgunun kendisinin şartlandığı şeyi gene daima objektif surette, görünmeğe çalışmak gerektir. Bu suretle malumdur ki ( ferdî şuur alanı ayrılmış olmakla beraber bu bilgiye girdiği nisbette onunla çerçevenmiş bulunduğundan ) muasır anlayış tarzı bu dinî olguyu şu surette tanıyıp kabul etmektedir. O bu olguyu

her şeyden evvel bir vehim veya bir hata olarak değil de insan cemiyeti için gerçekten müessir ve elzem bir realite olarak bundan başka ve bu ilk esaslı hareketlerden dolayı da aynı zamanda, nisbi bir realite olarak anlar; zira işte bu olgu, asil bir realite fakat sosyal bir realite olduğu içindir ki, insan cemiyetlerinin çeşitliğine göre ve evrimine göre nisbi olan bir realitedir.

Şimdi para olgusu hakkında da bu gün görüp ayırd edebildiklerimiz, aynı prosesüs ve aynı merhaleler değil midir ?

Orada olduğu gibi burada da, ilk merhalenin, geçmişte mevcutiyyetin ve kısmen olsun, bize kadar devamını uzun uzadıya ispata haccet var mı, bilmem? Kıymetli madenlere —hatta bunlar işlenipte paraya kalbolmadan önce bile — bir servet, hatta servetin tâ kendisi olmak gibi atfedilen mutlak değer hakkında, muhtelif medeniyetlerden folklor, lisan, şiir, âdet, hukuktan alınma eski ve çeşitli bir sürü şahadetleri teferruatile nakletmeye lüzum var mı? Keza, meselâ batıl itikadın aşırılıklarıyla sihir ve büyü'nün tahriflerinin, imanitam fakat, temizlenmiş olan bir dinî doktrin tarafından taklih ve mahkûm edilmesi gibi, (para olgusu alanında da) bazı fertlerin veya vahriflerin zekâ ve ahlak bakımından yüksek olan şu veya bu kimse tarafından aynı akibete uğratılmış olduğunu belirtmek için fazla tafsilere ihtiyaç var mı? Hatta bu hal ve keyfiyetin, meselâ köylülerimizin sık sık olaya — alınan mahut yün çorabına ve — şuursuz olduğu kadar da inkâr edildiği için büsbütün mânidar bir misal olmak üzere — modern iktisatçı ve mütehasşızlarımızın nazari ve bahusus pratik tezlerine varıncaya kadar devam, hatta mukavemet etmiş olduğunu meydana koymak için de başlıca açıklamada bulunmak lâzım mıdır?

Lâkin şüphe yokki ikinci merhaleye hem bol bol hem de müteaddit defalar ulaşılmıştır. (Meselâ bu Aristo için bile varit); bu ulaşma hele modern devirden beri, hem de geniş çapta ve gittikçe genel olmak üzere olmak üzere olmuştur; Zira o, bu son devrede, yalnız makul ve kolayca kanabilir alanın, “fakat sadece sağduyu,, nın bir temmülü ile kati surette teessüs etmiş olanın bizzat seçmesi gibi gösterilmektedir.

Ancak işte bu tabirin asıl kendisinin bizi kuşkulandırması gerektir. Çünkü sosyalist disiplinlerinin türlü kollarından çıkan neticeler için olduğu gibi — (bu neticeler, buradan, kâfi derecede ilmileşmiş bir karakterle çıktıkça) — tabiat ilimlerinin en yeni ve en geniş mikyasta izah edici olan neticelerde de müşterek bir cihet varsa. o da, alelâde sayduyunun umduğuna yalnız uygun olmamak değil, çok defa, aykırı olmasa bile, hiç olnassa ona açıkça yabancı olmaktır.

Locke'tan itibaren “sağduyu,, sahibiher yazarın bize söyleye geldiği, insanların, mübadeleleri kolaylaştırmak için, genel ve kabul edil-



miş bir mübadele değerini haiz olacağı hakkında aralarında mutabık kaldıkları müşterek bir vasıtaya başvurmaya elverişli bulmuş olduklarıdır. Böylece bu olanda karşımıza, şu “sosyal mukavele”, tam muadili çıkmış olmuyor mu, o sosyal mukavele dolayısıyla ki şu aynı onsekizinci yüzyılda, meşhur bir tez, bütün medeni cemiyetin teşekkülünü izah edecekti. Halbuki bu sunî yapının içtimaî realitemizin en belli başlı karakterlerini izaha kabiliyetli olmadığı kadar her türlü tarihi hakikate de aynı derecede yabancı olduğunun çoktanberi nasıl teslim edilmiş bulunduğu malûmdur. Bundan başka meselâ merasimin, terbiyenin adet ve pratiklere tatbik ettikleri “**convention sociale**”, tabirinin de keza ne kadar kökünden isabetsiz olduğu da belirtilmiştir. Zira tabî bir cemiyete mensup fertlerin, bu gibi hususlarda, — aslâ müzakere neticesi alınmış kararlara varmamış oldukları iyice sabittir. Esasen bunların, — kendisine riayet edilse de edilmesede, fertlerin, iradesini hatta uzlaşmalarını aşan ve ona tekaddüm eden bir kaide karakteriyle kendilerini bu fertlere tahmil etmeleri, gene bu yüzdendir. Sosyal bir müesseseyi, sosyal bir kaideyi, bugünün adamının bunda gördüğü bir elverişlilikle, bu insanın, masa başında ve sonradan keşfettiği bir sebeple izah etmek usulü, bir çok kanaat verici misallere dayanarak ve gittikçe kendisini hissettiren bir zaruretle, ister ahlâki ister hukukî sosyolojiden kovulmakta bulunan ve kovulmasında gereken bir usûldür. (Burada şu cihete de işaret edebilirizki demin bahsettiğimiz masa başındaki adam, böylece, sebep sandığı bir şeyi ele geçirince, çok defa bununla yetinseyip izah etmek istediği sosyal müessese veya sosyal kurallarda, buna göre muhafaza, tavsiye veya mahkûm edivermekten çekinmez).

Şimdi bizi meşgul eden olgu düzenine gelince, burada, biri çıkıpta, gerçekte, insanların, cemiyetlerin, bir elverişlilik **convention**’u dolayısıyla, malı malla mübadeleden para vasiyatıyla yapılan bir mübadeleye nerede ve ne zaman geçmiş olduklarını acaba hiç göstermiş midir? Gerçi meselâ asıl para denilen şeyden tamamen mahrum olan (aralarında gizli mübadeleler yapan mahpuslar, mübadelelerini kapalı çevrelerde yapan yalnız kalmış koloni sakinleri gibi) bazınsan gruplarını, kendi aralarında, değerleri ölçmek ve tediye vasıta teşkil etmek üzere, faraza bir mikdar tütün yahutta herhangi başka bir madde kabul etmekte “mutabık”, (“**convenu**,”) [1] kalmış olduklarına dair bazı misaller zikredildiğini bilmiyor değilim. Ancak bu kanıt, olumlama yönünden ispat edici olmak şöyle dursun, tersine, bunun tam zıddını ispata hizmet etmektedir. Çünkü buradaki insanlar, hem parayı ve representa-

[1] Aslında tırnak içindedir. (Müt, notu)

tions'larını hem de her zamanki faydalarını evvelden bilen ve, bu her zamanki representations'lar ortada olmayınca da bunların yerine, kendi aralarında ve bir müddet için, gerçi "Conventionne," olan bir işaretini koyan insanlardır; fakat mizlerini kazanç veya kayıplarını temsil etmek, ve zamanı gelince de, bunları ya paraya yahutta para representations'larına tahvil edip sağlamlaştırmak maksadiyle kumar oynayanların kullandıkları fişler veya kibrit çöpleri ne kadar efektif bir para değilse, bu insanların arasındaki bu itibarî işarete para olmaksızın o kadar uzaktır.

Parasız mübadelelerin. bir çok ve türlü cemiyetlerde ( hem de, daima, "primitif," denilen merhalede olmayan cemiyetlerde ) yapılagelmeleri keyfiyeti, sosyolojik kavram bakımından yerinde bir şöhret kazanmış olan bazı muasır eserlerde lâyıkıyla ispat edilmiş bulunmaktadır. Fakat bundan dolayı ve asıl bir mal intikalleri için elzem diye gösterilen bu karakterlerden dolayı, hatta bunların, ilerlemiş bir ekonomik tipte olan cemiyetlerimizdeki devamları veya kaimlerine varıncaya kadar, bize öyle geliyorki, başka bir yerde gösterdiğimiz veçhile [1] burada para mübadelesinin dikkate değer karakterlerinden hiç birisine malik olmıyan bir mal intikalinin mevcudiyeti besbellidir.

Bu sebeple, demekki birinden diğerine nasıl ve ne zaman geçilmiş olduğunu göstermek kalıyor. Lâkin o vakit bile, — gene tarafımızdan evvelce de belirtilmiş olduğu gibi — birbirini takibediş keyfiyetinin, izah demek olmıyacağı da keza meydandadır.

Gene başka yerde de işaret ettiğimiz veçhile [2] Karl Ester ile ondan evvel, Bendixen, para mübadelesile malı malla mübadelelerin, birbirlerinden ayrı olmakla kalmayıp aynı zamanda, birbirlerinden bambaşka tabiatta ve birbirlerini defedici olduklarını da derin bir vukuf ve görüşle ortaya koymuşlardır.

Demekki para ile mübadele keyfiyetini, ne usulünü elverişliği ne elverişliği ne de sosyal bir konvansiyonla izah etmek mümkün olmayınca, acaba altın veya gümüş gibi kıymetli mâdenlerin, mübadelelerin bu vasıtayı kullanmakla bilfiil sağlanması için gittikçe genel ve sağlam olarak "seçilmesi," sırasında, madenlerin meselâ (cevher, madde aynılığı, bozulmazlık, bölünebilirlik, silinmez iztaşımaya kabiliyeti, kolayca taşınabilir olma vs. gibi meziyetlerin de, tarihî sebepler ve sosyolojik bakımdan kabule değer izahlar bulmak mümkün mü ?

Olaylara bakalım. Rastgele ve her istenilen maden, para madeni

[1] (Postface) Le Soloire, e'Evolution Sociale et la Monnaie, 584 - 585.

[2] L'Annee Sociologique, Nouvelle serie I, 772 - 773

yapmak kabil değildir; bunun işte öyle bir takım kanaat verici misallerle müşahede etmek kabildir. Halbuki başlangıçta, bu gibi hallerde insanın, istek ve iradesinin hakim olacağını sanması pek tabii olabilirdi. Buna mukabil, bu kıymetli madenlerden bambaşka olan — hattâ bazıları da hayli umulmadık şeylerdir ki, bunlar hem para rolü oynamış hem de hâlâ oynamaktadırlar! Bu sebeple, bu muhtelif madde kategorilerin fiziki karakter ve vasıflarını ve meydana getirdikleri pratikleri karşılaştıralım ve mukayese edelim. Göreceğiz ki: Kıymetli madenlere has sayılan kaliteler arasında [1] Bir yandan, başka bir madende veya başka bir cisimde (hem de üstün bir derecede olmasa bile çok mukayese götürür bir derecede olmak üzere ) temsil edilmiş olmayan ve diğer yandan da para olmuş olup halen de olmaktadır devameden daha bir çok şeylerde eksik olmayan hiç bir kalite yoktur.

Lâkin buna mukabil madenlerde eksik olupta bu şeylerde mevcut olan ve gerek kaynağı, gerekse mânası bakımından sosyal bir mahiyet ve kudreti haiz bulunan bir şeye işaret edelim ki şimdi bunun tabiatını belirtmeğe çalışacağız.

Gerek ortaya çıktığında gerekse o tarihten beri, değerine nazaran çok az göze çarpmış olan bir eserde — (her eser, esasen, türlü bakımlardan bir çok kayıt ve kritikleri de çağırılmaktadır.)— müellif, W. W. Carlile, para olarak kullanılmış ve hâlâda kullanılmakta olan muhtelif eşyanın, insanın biyolojik ihtiyaçlarının herhangi birine cevap verilecek ve herhangi bir pratik faydası olan şeyler olmayıp “süsler,, ziyetler ve binaenaleyh te (hemen diyebiliriz ki) son derece ve sırf sosyal olan şeyler olup bu keyfiyet üzerine dikkati çekmekte, ve bunun üzerine de nazariye kurmaktadır. Fakat bunu söylemekte kâfi değildir: Ziyet olarak istimal ve değer karakteri de, bu karakteri tesis ve izah eden, hem de daha da derin olarak sosyal olan başka ve mütehaddim bir karakter çağırılmaz mı? Bize öyle geliyor ki bu ilk karakterin ne nevinden olduğunu ortaya çıkarmak için birkaç tipik misal yetecektir.

Ossendowski'nin [2] dikkate değer olan etnografya eserinin vokatibül kısmında şöyle bir tarife rast geliyorum:

“Hatyk,, ev sahiplerine, şeflere, lama'lara ve ilâhlara hediye olarak verilen beyaz veya sarı bir ipek parçasıdır; aynı zamanda (ibarenin altını çizen benim) değeri iki veya üç frank olan bir nevi para, akçadır. Hemen şu noktayı kaydedelimki ilk önermedeki tarihi düzen

[1] The Evolution of Modern Money, 1901. C. annee Sociol t.V, 475.

[2] Ossendowski, Hommes, betes et dieux. 264—265

yahutta sosyolojik mânâda müsbet olabilecek sıra, herhalde, şöyle olmak icabederdi;

« .... hediye olarak ilâhlara, lama'lara, şef ve ev sahiplerine verilen .... » İşte bu suretle diğer hadleri izah eden, mütekaddim ve ilk bir had elde etmiş oluruz.

J. L Laughlin, bize sonradan Amerika Birleşik Devletleri olacak olan kolonilerin, Kızıl derililerle yaptıkları mübadelelerde, ekonomik değerlerin para ölçüsü diye bazı değişen değer ve nispetlerde, türlü şekiller ve tertipler gösteren kemeler, tesbih şklindē ve deniz kabuklarından yapılmış gerdanlıklar, yani “Wanpum,, lar kullanmış olduklarını hatırlatmakta [1] ve şu sözleri ilâve etmektedir. Bu kolye ve kemerlerin para diye kullanılması, yalnız ziynet olarak taktir edildiklerinden değil, aynı zamanda meselâ kabilelerle Avrupahlılar arasında yapılmış olan mukavelelerin de bunu ispat ettiği, gibi çok önemli bazı olayların müştereken hatırlanmalarını sağlayacak en emin bir vasita sayılacaklarındanıdır. Lâkin acaba bu da bu rehinlerin değerini teşkil eden bir üstün değere bağlanmak icap etmez mi?

Capitan [2] bize, Peru'da, Meksika'da güneşle altına verilen ilâhî ve mukaddes tabiata işaret ediyor; ve bunların çalınmasının, ölümle cezalandırıldığını belirtiyor. Gene, aynı müellifin ilâve ettiğine göre kuyumculara karşı gösterilen saygı, “bu madenlerin esrarengiz tabiatının, bunları işleyenlerin üzerine aksettiğine,, şahadet eder, diyor. Buna mukabil peru'da da asil para yerine geçen, altın olmayıp deniz taşlarından yahutta sert taşlardan yapılmış kolyeler veya kolye taneleri olduğunu ilâve ettiğini söyleyerek bu kolyelere “bir sürü dinî neviden pratikler bağlı bulunduğunu,, ilâve ediyor.

De Groot'un bana anlattığına göre, eski Çinliler, ölülerinin ağızlarına (para sikkesi hâlinde değil de, parçalar hâlinde) altın koyarlarmış, zira altının (daha başka bazı maddeler gibi) cesedini tefessühüne mani olduğuna inanırlardı. Yunanlılar ise, artık onların bu âdetini anlamadıklarından bu âdeti ilk “Voltairens,,ler gibi şöyle tefsir ettiler: Ölü'nün ağızına bir parça altın konuluyordaysa, ölü'nün Caron [3]a bir pay ödemek mecburiyetinde olmasındandı.

[1] Ossendowski. op-cit,12

[2] Le Travail en Amierque avant Colomb

[3] The religious System of China, I. 1,269 (Bu misali Halbwachs'a borçluyum.) T. gernet, La Pensee grecque 1.233. Kəynes, o Treatise of Mrovey, II. 290. Bu eseri kendinizinki yazılmış olduğundan sonra okunmuş bulunmak: burada dikate değer olan nokta, Freud'çu görüştür ki bu görüş, bizim kanaatimizca, sosyal görüş içine girer.

Esasen bizim kendi Greko - Lâtin medeniyetimiz için de, altın ve gümüş levhaların mâbetlerde asılmış olmasının, bu madenlerin değeri olduğundan mı, yoksa ilâhlara vakfedilmiş, ve bu sebeple de, ilâhî kudretin bir aksedişinden yahutta hattâ cisimlendirilmiş olmasından dolayı mı, değere malik olup olmadıkları çok yerinde olarak sorulmuş mudur?

Diğer yandan da, büyük kudreti, ile iyi etme kudretini yanyana görüyoruz ki bu da, bu sosyal merhalelerde hâlâ, sosyal bir inan dolaşısıyla bu maddelerde fizik üstü tabiatta vasıfar, kaliteler demektir; esasen bu maddelerin hususî ve üstün değerini meydana getiren, bu sebeple, fertlerde ve zümrelerde bu maddelere malik olmak arzusunu veren, binaenaleyh bu fertler ve zümrelere de, bu maddeler vasıtasıyla, diğerlerinin malları veya fiilleri üzerindeki aksiyon kudretini veren, bu sosyal inandır, İşte bu görüşleri genişletmek ve desteklemek için daha bir çok olayı bir araya getirmek gerektir.

Lâkin, denilecektir, eğer bu misallere göre, eski, iptidai ve ekonomik bakımdan çok az ilerlemiş bulunan cemiyetlerde, insan, sosyolojik merakının önünde bu olgulara dair bütün bir araştırma alanının açıldığını görse de, buna rağmen, bu misaller, acaba, bu neticelerin bize, burada tekâmül etmiş tipteki bir ekonomiye - bhusus ta büsbütün saflaşmak yolunda bulunan bir tipe - nazaran menfi bir tatbikten başka bir şey göstermediklerini belirtmeye yetmezler mi? Bütün bu incelemeden ise, geçmiş bir çağa ait inanlar veya bâtil itikatlarda bunların bize kadar uzanmış bulunan kalıntılarına karşı, "sağduyu," nun [1] mukavemetlerini ve alay ve hakaretlerini şiddetlendirmekten, ve bütün bunların da, teemmülü düşüncenin şuurlu ve muhakemeli insan faaliyetin gittikçe artan lâyük ve modern serbestleşmesi adına ortaya çıkmasından başka ne elde edilebilir ki?

Elhasıl bu incelemeden, altının teşkil ettiği bu "barbar (iptidai) kut sal kalıntı," ("relique barbare,") nin etnografya müzelerine kaldırılmasının, hatta vaktiyle bunu kuvvetle ifade etmiş olanın bu inanından dönmüş olmasına rağmen dahi, katî surette geri alınmasından başka ne yarar?

#### IV

Burada bu gibi sosyal olgular hakkındaki incelememizin ilerleyişi

[1] Ashında tırnak içindedir. (Mût. Notu)

sirasında üçüncü merhalemin başlaması gerektir. Şüphe yokki pozitif bir sosyoloji, hatta çok genel olan her hangi sosyal bir gerçeğin mevcut olmuş olmasını müşahade ettirmesinden dolayı, devamettirini ve edeceğini, ( fazla olarak da ) bu gerçeğin muayyen bir tarzda karakterlenmiş olarak mevcut olmuş olduğunu müşahade etmek dolayısıyla aynı ve yalnız aynı kalacağı neticesini çıkarmakla iktifa edemez. Lâkin — bu itiyat tedbirlerinin ihmal edilmiş bulunduğu birçok yanılmalardan edinilmesi gereken ders ve ibretler icabı olarak — bu sosyoloji, ilk nokta üzerinde bundan vazgeçildiğine dair ileri sürülen iddialar veya vazgeçilebileceğine dair yapılan tahminler hususunda dikkat ve kiritiği arttırmaya itina edeceği gibi, ikinci nokta üzerinde de, az çok başkalaşmış (differencie) karakterde olan falan veya filan sözde gerçekleştirmelerin, birinci tipin realitesinin yerine geçebilir, yahutta geçmiş olmalarının ne nispette veya ne gibi şartlar altında olduğuna dair karar vermeden evvel, o zamana kadar müşterek bulunmuş olan gerçekleştirmelerin çok belirli olarak gösterdikleri cihette, birbirlerinden ayırt edilebilir yapı veya işleyişteki bütün öğelere (elemants) lâyikiyle dikkat etmeye bakacaktır.

Birinci nokta: Biraz ilerlemiş bir tipte olan bir mübadele ekonomisinin, —hatta, bilhassa bir az daha ilerlemiş bir tipte olduğu için— asıl para denilen şey mevcut olmadığı halde ilerliyebileceğini hakikaten teslim edebilir miyiz? a) Bu, bil fiil gerçekleşmiş midir? b) Bu, hakikaten idrak edilebilir mi?

a) Yakın zamanlarda alınmış olan bazı vaziyetler hakkındaki ilk mülâzalarımızdan itibaren, paranın yerine, gelişmiş bir ekonominin, herhalde gittikçe yerine koymuş olduğu muhtelif kaimlerin tamamen yer almasıyla ilgili bulunan tezlerin veya kritiklerin ne fiilen, ne de gerçekte' sonuna kadar tamamen dayanmadıklarını müşahade etmek fırsatını bulmuştuk ki hatta bu cihet, esasen bu etüdümüzün hareket noktasını teşkil etmişti. Maddî surette temsil edilmiş, elde geçirilmiş ve elden ele geçilmiş para vasıtalarının ekonomisi mi?

— Bu, şüphesiz ki, geniş mikyasta gerçekleştirilmiş olup aynı zamanda, kayde hayli elverişli bir durumdadır da. Para vasıtalarının bu muhtelif kaimlerin doğrudan doğruya veya vasıtalı bir neticesi olmak üzere arttırılması mı? — Şüphe yokki buna da, evet. Lâkin bütün ilk para vasıtalarının yerine (başka şeylerin) konması: ve bu vasıtaların her neviden olmak üzere ister kıymetli madenlerin, isterse de kıymetli madene çevrilebilir olan bütün para vasıtalarının lüzumsuzluğu, bertaraf edilmeleri, işte bu, tamamen, devamlı olarak ve görüşleri bu kagimesi tteiden çevrelerin veya yazarların hem normal hem de bü-

tün bakımlardan, bütün hal ve şartlarda, ve her konjonktur durumunda, güvenilir ve tatmin edici saymaya vardıkları bir işleyiş içerisinde asla gerçekleşmemiş olan bir şeydir. (Tahvil edilemeyen para vasıtalarıyla bazen hayli uzayan işleme hallerini ikinci noktada ele alacağız).

b) Fakat — bhusus daha ilerlemiş bir ekonominin kıymetli mâden ve hele tahvil edilemeyen para esasına dayanan bir para rejimine karşı itiraz olarak ileri sürülen şu veya bu unsurlardan meydana gelmesinin gerekmesi eğer doğruysa — mübadele ekonomisinin işleyişinin yalnız mübadele vasıtası olan bir paradan değil aynı zamanda değerlerin makyası, ölçüsü olan bir paradan da müstağni kalabilmesi, akla yakın, hatta umulabilir değil midir? Ve buda, sadece ekonomi ilminin mübadele değerlerinin ölçüsünü, sosyal bir üniteye, ve asıl mübadele şeylerinin kendilerinin değerlerine göre tarif edilmiş bir referans haddine nazaran ve bir ölçü makyasının sağın tayin ve istikrar gibi belli başlı meziyetlerini elde edecek surette bulup tayin etmesinden değil midir? Bu meseleye tatbik edilmiş olduklarına esasen işaret etmiş bulunduğumuz dikkate değer etüdlerin, burada daha doğrudan doğruya yapılmış ve tafsilatlı bir incelemesine girmeğe kalkışmamız gerekir mi?

Bize öyle geliyor ki bazı riyaziyeci iktisatçılar da kendileri için gayesi başka olan bir tahlil yoluyla, bizi - bizim buradaki maksadımıza nazaren — böyle bir incelemeye girmekten muaf tutulabilecek bir belgeye bir apaçıklığa (evidence) götürmektedirler. Bir fiat sisteminin, bir takım malların karşılaşp mübadele olduğu bir piyasada hangi şartlar içinde tayin edildiğini tahlil ederken misali basitleştirmiş olmak için malların yalnız 5 tane olup adlarının a, b, c, d, e olduğunu kabul edelim; şimdi ortaya konmak istenen şey, bu tayinin temin edilmiş olduğunu göstermektir, çünkü bu mübadele münasebetleri bu çeşitli malların teşkil ettikleri meçhullerin sayısına eşit olan bu equations lar sayısıyla ifade edilebilirler. İmdi malların kendi aralarındaki bu mübadele münasebetleri, hem sade hem de ispat edici şekilde, şöyle ifade edilebilirler:

$$f(a) = f(b)$$

$$f(b) = f(c)$$

$$f(c) = f(d)$$

$$f(d) = f(e)$$

Şimdi acaba, bu suretle meydana gelmiş bulunan equations'ler sistemiyle, bu malların hepsinin fiyatlarının tayin edilmiş olduğunu söyleyebilir miyiz? Farzedelim ki üç yükseklik - kilisenin yanındaki ağacın,

çan kulesinin, ve rahibin evinin yüksekliğini - tayin etmek istiyoruz. Meselâ ağacın, çan kulesinden iki kerre daha az yüksek, ve çan kulesinin de, rahibin evinden de beş kerre daha yüksek olduğunu bilsek, bu yüksekliklerin tayin edilmiş bulduklarını söylemiyiz? Yoksa bu iki nisbet sayesinde yüksekliğin birinin olsun metreye nisbet edilmiş veya veya edilebilir olmasıyla mi bu üç yüksekliği tayin edilmiş sayarız?

Yukarda sözünü ettiğimiz mallara dönelim :

Sistemimizin bize tayin edilmiş görünmesi ancak beş hadden (termes) birinin mâlum olduğunu yâni bu fiatlarının birinin veya ötekisinin tesbit edilmiş olduğunu farzetmemizle değil midir? Gerçekten de o zaman bütün ötekiler de tayin edilmiş bulunur. Lâkin hangi büyüklüğe göre tesbit edilmiştir? Bu malların birine göre tesbit edilmişse bu mâlum farzedilen bu haddin kendisinin de, bir meçhule bağlı olması demektir; şu halde bu defada dört equations karşı elinde beş meçhul vardır. Demekki sistemin tayin edilmiş bulunması aşikâr bir şarta bağlıdır ki o da, şudur: Malların birinin nisbeten mustakil bir ekonomik değerde olan ve ölçü olarak kabul edilmiş bulunan bir değerde olması yani herhangi bir paranın rol ve sıfatını haiz bulunması gerektir.

Yoksa, eğer manâsı bu değilse, ya nedir? Malların, birbirlerine nisbetle ifade edilen fiatlarla, bir tanesi çıkmak şartıyla ne kadar meçhul varsa o kadar equations meydana getiriyoruz. Malların yalnız kendi aralarındaki fiatlarında başka hiç bir tane equation bulamayız. mallar arasındaki bu nisbî fiatlar, hatıa bu fiatları tutarıyla herhangi bir kombinezon meydana getirelim: Bu suretle yazılabilecek olan beşinci equation evvelkilerden çıkarılma olacak ve bilindiği üzere bundan dolayı da yeni ve müstakil bir equation olmayacaktır. Sahiden yeni olan ve evvelkilerden bunların hepsinden veya bazılarından olsun mustakil bulunan beşinci bir equation elde edebilmeliğimiz için demek ki riyazî bir apaçıklık olmak üzere şu cihetin zarurî olduğu beliriyor ki bizim bu equation'u teşkil edebilmemiz, mallar arasındaki bu nisbî fiatların birini herhangi bir fonksiyonla ve dolayısıyla da bütün bu fiatları, bu fiatlardan nisbeten mustakil, ve seçik olan bir hadde bağlamamız lazımdır: Bu had, bir para haddidir ki bu yüzden ister istemez her malın fiyatından veya bütün mallarınkinden nisbeten mustakil olmak lâzımdır; yoksa malların fiatlarının topu birden tayin edilmemiş kalır.

İşte sırası gelmişken buna da işaret edebiliriz ki uzun uzadıya ve tekrar tekrar ele alınmış olan şu: "Para madeni bir mal değil midir?,"



sualıyla böylece karşılaşılıyor ve derhal de bir tarafa atabiliyoruz. Ancak bunu bir tarafa atarken bu suale bağlanan ve : “kıymetli maden esasına dayanan bir para sisteminin bu sistemin haiz olduğu umumiyetle kabul edilen meziyetlere malik olması, bu madenin bir mal olduğundan değil midir? „, sorularını da bertaraf edebiliriz. Eğer birer para ölçüsü olmak itibarıyla altınla gümüş madenlerine mal, emtia demek isteniyorsa buna kimse mâni olamaz; lakin bu hususta açıkça bir fikir edinmiş olmak için, bunun bu rolde, kendi nevinde tek olan bir mal olduğunu derhal ilâve etmek şartıyla ileri sürülebileceğini belirtmek hakkımızdır; şöyle ki- bu malın gerçekten kendisini bütün diğerlerinden ayırdeden hatta bütün ötekilerine karşı koyan bir karakteri vardır. Lâkin belkide öyle bir halde, birbirinden bu kadar farklı olan iki realiteye mutlaka aynı adı koymak istememenin’ bu iki realiteyi birbirlerine zıt olan iki ayrı namla, birbirine aykırı iki tatbik yoluyla derhal ayırtetmek zorunda kalındığı için — tercihe değer olduğu ileri sürülebilir. Buradan şu cihet belirebilir ki para ölçüsü olan bir madenin para rolünü oynayışı geçmediği kullanışlarında, ve burada bu mahiyette olması haysiyetle, mutad mânâda bir mal olduğundan dolayı değildir, zira o, bu rolü burada malların hepsinden seçik ve müstakil olmak şartıyla oynar.

İşte bize öyle görünüyor ki, birinci noktada, bir mübadele ekonomisinin işleme, eğer bir parayı, yani — burada ekonomik değerleri bu ölçüye göre ifade edilecek olan şeyler veya fiillerden seçik ve müstakil bulunan bir ekonomik değerler ölçüsünü ihtiva etmiyorsa — şimdiye kadar ne gerçekleştirilmiş ne de tâyin edilmiş fiatlarla birlikte idrâk edilebilir durumdadır.

## V

Lâkin, ikinci nokta olmak üzere, bu rolde bulunan ve bu tarife göre bu para, zarurî olarak, hattâ tercihan ve daima, kıymetli maden olarak teessüs etmiş olan parayı veya kıymetli maden esasına dayananı tanımak yolunda mıdır ?

Zarurî olarak mı? şüphesiz ki hayır, zira, evvelce de görmüş olduğumuz gibi, para hizmetini görmüş ve hâlâ da görmekte olan daha bir çok şeyler vardır.

Fakat şu noktayı da gördük ki bu şeyler, kıymetli madenlerle birlikte, — ve kendilerini bu fonksiyonla gördüğümüz sosyal muhitte — hiç olmazsa, asıllarında, dinsel sihir ve büyü tabiatlı, ahlâkî ve ekonomi

dışında bir değer taşıyan şeylerle müşterek bir karakter taşımaktadırlar. Ve bu bakımdan da, bu gibi hallerde ve bu menşeleri dolayısıyla bu şeylerin, biraz evvel görüp kabul ettiğimiz şarta (yani ekonomik olmıyan bir değerden meydana gelmek dolayısıyla emtia fiatlarından müstakil olmak şartına) hiç şüphe götürmeden, ve sanki kendiliğindenmiş gibi karşılık alabilen bir değere nasıl sahip olduklarını da görmüş oluyoruz.

Ancak, ekonomik değer, evvelce de gördüğümüz gibi, bahusus bizzat modern ekonominin gelişmesiyle, lâikleşmiş, yani dinî — ahlâkî değerlerden sıyrılmış, ayrılmıştır. Arta kalan şeylerin payını ne kadar büyük tutarsak tutalım — gerçekten de, başka birçok olgu düzenleri dolayısıyla, bu payın, hem çok büyük, hem de akla gelmedik bir sebat ve devamlılıkta olduğunu da biliyoruz — en ileri bir ekonomi fiatlarının bütün sistemi için temelli ve en son referanslar esas olmak üzere, keza ilerlememiş tipten bulunan ilimlerin itikat ve pratiklerine, esasen, yabancı olmuş bulunan eninde sonunda, din ve sihir tabiatını taşıyan bir batıl itikat bakiyesi buluvermemiz hayli garip olmaz mı? Bu tıpkı, muasır tababette, hem de hâlâ merkezi ve kendinden vazgeçilmez bir tabiatla olmak üzere, iptidai cemiyetlerin sihirbazının inanç ve pratiklerinin (gerçekte hâlâ hatırı sayılır önemde olan) devamlılığını ve arta kalışını bulmamıza benzer birşeydir. Lâkin bu arta kalışın da, herşeye rağmen, büsbütün ortadan kalkmak değilse bile, hiç olmazsa daralıp azalmak zorunda bulunmasını düşünmek caiz değil midir? Şu halde eğer biz, bu keyfiyetten, bu olgular düzeniyle ilgili bulunan ekonomik evrimimizin gerek hareket noktasını gerekse bazı karakterlerini anlamamıza yarayabilecek bir aslı sosyal realite görmeye yetkili isek, nihayet, yukarda sözünü ettiğimiz tek neticeye varmağımız bize, pek az memnun edici gelse, yeri değil midir? Zira, yukarıda da gördük ki, bu netice, en ziyade ilerlemiş bulunan, hattâ daha da ilerlemeye istidatlı olan bir ekonomik sistemin işleyişinin karakteri, büsbütün kaybolmaya değilse bile, herhalde gün güçtikçe küçülen ve âdetâ başka bir çağa ait bulunan sosyal bir realiteye dayanmaktadır.

Bu suretle ortaya konan problemi daha derinden kavramanın tek müspet yolu, şüphe yokki, evvelâ, tamamen "lâik," gibi görünen ve oldukça ilerlemiş bir mübadele tipinden olan ekonomi alanında, bazı para sistemlerinin, hiç olmazsa, bir zaman için, kıymetli mâden esası olmaksızın işlenmiş olduklarını gösteren hâllere bakmaktır. Bilhassa burada, doktrin alanında evvelden edinilmiş hükümlerden kaçınmak, şu veya bu istikâmete giden cârî içtihatların az çok şuurulu tesirinden

kurtulmak, hele istikametleri belirmemiş olmakla beraber hem acele benimsenmiş görüşlere hem de tandanslı ve, kısmen de, ekonomik olguların dışında kalmış telâkkilerden sakınmak, ziyadesiyle önemlidir.

Kıymetli mâden esasına dayanmayan bu paralar, bilindiği gibi çift kaynaklı olmaları dolayısıyla büsbütün öğretici olan bir karşı - tecrübe ( contre - expterience ) teşkil etmektedirler: bu kaynaklardan biri mesela kıymetli mâden 'disponibilites'lerinden mahrum bulunan, fakat bir mübadele ekonomisi şeklinde gelişmek için de, bir referans haddine ve bir tesir vasıtasına muhtaç bulunan genç topluluklarında, ekonomik olan kaynaktır; ikincisi, yani ekonomik dışı olan kaynak ise, ister millî, ister dahilî, isterse de, bilhassa harb dolayısıyla meydana gelmiş olan millî buhranda, her şeyi felce uğratan bir para biriktirme endişesiyle ve bahuşusta ya vergi yahutta istikraz şeklinde serî bir kuvertür imkânı yokken Devletin büyük masraflara girmek zaruretiyle baş gösterirki bu endişe ve bu zaruret ise, evvelâ paranın tahvil edilme kabiliyetinin durmasını, sonra da tahvil edilemez olan yeni para vasıtalarının emisyonuna yol açarlar.

Başka yerlerde de [1] oldukça tafsilatiyle gördüğümüz gibi karekteristik olan olgular objektif surette tatbik edilince, tahvil edilemez olan paranın yalnız bu iki hâli arasında değil (ki bu, başlı başına bile hayli ilgilendirici bir şeydir), —fazla olarak (ki keyfiyet böylece büsbütün ilgilendirici oluyor)— kıymetli maden esasına dayanan bir para işleyişle, kanunî olarak, liberatoir bir iktidara haiz bulunan bir gayri kabili tahvil para işleyişi arasında da, bir tezat hatta esaslı bir fark görünmemektedir — ancak gayri kabili tahvil olan paranın, "ölçüsüz aşırı," [2] bir artma şeklinde gelişmesi takdirinde bir istisna veya tehdit gerektir. (Bununla beraber iş bu raddeye gelinceye kadar, bazı neticeler, hâlâ daha ölçülü ve mutedil parâ hareketlerinininkilerle oldukça karabet gösterirler.)

Şüphesizki bir çok aceleci ve sathi düşünen kimseler, yahutta basitçiliğe kaçan nazariyeciler — bunlara, yalnız "salâhiyetli," ler arasında değil, hatta ya masa başında elde ettikleri düşünüş tarzlarına veya dehalarının sezgi kabiliyetine fazla güvenen kimseler oldukları muhakkak ve siyasi veya ekonomik işlerde "ehil," sayılanlar arasında da rastlanır — böyle, tahvil edilemez olan bir paranın, — hele bu para ekonomik dışı sebeplerden dolayı ortaya çıkarılmışsa, — emisyon miktarıyla

[1] Le Salaire, l'Evolution. et la mon. t II, VI, 453—457, Recherches anc. et nom. gen, des prix du xvie au xix e siecle xxxi,644—650.

[2] aslında tırnak içindedir. müt. notu

mütenasip bir kıymetten düşüşle mutlaka düşeceğini ummakla kendilerini çok önemli birer peygamber saymışlar, ve bu yüzdende, bu paranın mükerrer tecrübelerle bu doktrinci bekleyişi boşa çıkarmış oluşuna hayret etmişlerdir. İşte bu — bundan ilerde ders ve ibret almak maksadiyle bu noktayı kaydedelim — altına karşı, kendilerini en çok kurtulmuş sayanlar arasında beslenmiş bulunan bir batıl itikad ve düşkünlüktür, öylesine ki bu hal, bu kimselerde hatta aksi sabit olduktan sonra bile, olguları tanıyıp kabul etmelerine, hatta bu olguları, bu kimselere, insanların kendilerine bildirilen “ekonomik hakikatların,, cahili bulunan kütesince meydana getirilen bazı gecikmelere, bazı çatışmalara ve herhalde bir hata ve kuruntu derecesine indirmelerine sebep olacak kadar kuvvetli bulunmuştur.